

Алимова К.Т.

КЫРГЫЗ ЭЛИНДЕГИ МУСУЛМАН САЛТТАРЫ ЖАНА МАЙРАМДАРЫ

Алимова К.Т.

МУСУЛЬМАНСКИЕ ТРАДИЦИИ И ПРАЗДНИКИ В КЫРГЫЗСКОМ НАРОДЕ

К.Т. Alimova

MOSLEM TRADITIONS AND HOLIDAYS ARE IN THE KYRGYZ PEOPLE

УДК: 951/959(575.2):297

Макалада кыргыз элинин жашоосундагы мусулман салттары жана майрамдары изилденди. Күнүмдүк жашоодо кайталанып турган исламдын ырым-жырымдары, анын таасири, мусулман майрамдарынын салттуу түрдө майрамдала баштаганы каралды.

Негизги сөздөр: ислам, Орозо айт – ид-аль-фитр, Лейляд - аль - кадр – кадыр тун, Курман айт – ид-аль-адха, мавлюд, бейиш, тозок, жаназа, доорон.

В статье были исследованы мусульманские традиции и праздники в кыргызском народе. Рассмотрены влияние исламской культуры, применение в жизни мусульманских обряд и традиционное празднование мусульманских праздников.

Ключевые слова: ислам, Орозо айт – ид-аль-фитр, Лейляд - аль - кадр – кадыр тун, Курман айт – ид-аль-адха, мавлюд, рай, ад, жаназа, доорон.

In the paper moslem traditions and holidays were investigated in the kyrgyz people. Influence of islam culture, application, is considered in life moslem ceremony and traditional celebration of moslem holidays.

Key words: islam, Orozo ait-id-al-fitr-, Leylad-al-kadr-kadyr-tun. Kurman ait – id-al-adha, mavliud, paradise, hell, janaza, dooron.

Кыргыз элинин турмушуна ислам дини тереңдеп кирбесе да, анын каада салтын, көчмөн маданиятын изилдегенде кандай болбосун исламдын таасирин көрүүгө болот. Ал тургай күнүмдүк жашообузда да исламдын ырым жырымдары кайталанып турат. Канткен күндө да кыргыз элинин үрп адаты, каада салты ислам менен тыгыз байланышта.

Кыргыз мамлекети өз эгемендүүлүгүнө ээ болгондон тартып, мамлекеттин динге болгон көз карашы түп тамырынан бери өзгөрдү. Мамлекеттик деңгээлде жарыяланган үч диний майрамдар: «Орозо айт», «Курман айт» жана Ийса пайгамбардын туулган күнү (7-январь) элдик майрам катары жылда майрамдалып келет.

Кыргызстандагы мусулман майрамдарына кайрылардан мурун, майрам деген эмне тактап алсак, коомдо жашап жаткан элдин, социалдык таптын, этнографиялык топтун, улуттун жашоо турмушундагы олуттуу учурларга, белгилүү тарыхый окуяларга, эмгекке байланыштуу салтанаттуу күндү майрам дейбиз. Майрам тарыхый белгилүү убакта, адамдардын белгилүү бир муунунда пайда болот жана кийинки муундарга тынымсыз өтө берип, көп кайталануунун натыйжасында салтка айланат. Ар бир майрам ар кандай жөрөлгөлөр менен өтөт. Майрам коомдук

мааниге ээ болуп, кеңири масштабда белгиленет. Ал адамдардын күндөлүк турмушундагы салтанаттуу учурларды (тойду) өз кучагына албайт.

Ал эми, ырым-жырым болсо адамдардын диний көз карашынын негизинде пайда болгон кыймыл аракеттин жыйындысы.

Х к. тартып, Бобордук Азияда ислам дини өнүгүү этабына өтүп, жергиликтүү төбөлдөр ислам дининин артыкчылыктарын түшүнгөндөн кийин, элдин күчүн бириктирүүдө Караханий мамлекетинин каганы исламды мамлекеттик дин катары жарыялаган [2]. Ислам дини, айрыкча, Кокон хандыгынын мезгилинде башкаруу системасынын жана дин кызматкерлеринин калканчы катары өкүм сүрүп, элдин турмушуна тереңдеп кирген. Кыргыздардагы исламдашуу процесси үч жүз жылды кучагына алса да, кыргыз элинин жашоосундагы үстөмдүк абалды ээлөө үчүн бүтүндөй Кыргызстандын аймагын камтый алган жок. Кыргыздардын исламды кабыл алуусундагы факторго тийешелүү нерсе: биринчиден, кыргыз менен арабдардын социалдык – тарыхый доорлорунун окшоштугу алар уруулук түзүлүштө, көчмөн турмушта жашашкан жана экөө тең мал чарбачылыгы менен алектенишкен. Арабдар кыргыздар сыяктуу жоокер эл болгон, аларда да уруу аралык чабыштар болуп турган жана душманга жасаган мамилеси, өз сөздөрүнө бекем турганы да окшош болгон. Арабдарда да исламга чейин бутпарас дини өкүм сүргөн, айга, асманга, ташка, арбакка сыйынып келишкен [6]. Ушундан улам бутпарас дини эки учурда тең исламдын өзөгүн түзүүдө кызмат кылганын көрөбүз.

Ошондуктан, кыргыздарда исламды диний ишеним катары кабыл алуу үчүн жагымдуу социалдык-тарыхый база түзүлгөн. Ислам бутпарас дининен айырмаланып, уруулук кошундарды, элди бириктирген, анткени, бир кудайга – Аллага ишенүү адамдардын тарыхый жалпылыгы болгон элдин түзүлүшүнө алып келген.

Экинчиден, ислам динин кабыл алуу төбөлдөр үчүн ыңгайлуу болуп, идеология катары кызмат кылгандыктан, исламдын андан ары таралышы күчөй берген [1].

Ислам акырындап үстөмдүк кылуучу динге айлануу менен кыргыздардын арасында кеңири тараган байыркы үрп-адаттар, ырым-жырымдар менен сыйышып, жашоосун уланта берген. Анткени, өзүнүн

таралышында ар бир элдин “жергиликтүү” ырым-жырымдарын, салттарын өзүнө пайдаланган. Ал эми, жергиликтүү элдер болсо, ислам динин кабыл алууда ага бир кыйла өзгөртүүлөрдү киргизген. Мисалы, Борбордук Азияда жашаган мусулмандардын сөөктү көмүү, аны эскерүү, балдарды сүннөткө отургузуу жана башка салттары менен башка өлкөлөрдө жашаган мусулмандардын ушул эле салттарында чоң айырмачылыктар бар. Ошентип, улуттук салттар менен диний салттар көп кылымдардан бери жанаша гана жашабастан, бири бирине терең таасир этишип, аралашып кеткен. Мына ушул себептердин негизинде алардын ортосуна белгилүү чек коюп, ажыратуу өтө эле кайын. Азыркы убактагы кээ бир диний салттарды улуттук деп, ал эми кээ бир улуттук салт-санааларды диний салттардын катарына кошуп чаташтыруунун себеби да мына ушундан деп ойлойбуз.

Кыргыз элинин турмушуна исламдын келиши менен көптөгөн мусулман майрамдары да кире баштады. Алардын бири бүгүнкү күндө күчүнө кирип бараткан Лейляд-аль-кадр – кадыр түн. Мусулмандар ыклас кылып туткан орозонун 27-түнүн өзгөчө салтанат менен түнү бою кудайга жалынып, күнөөлөрүн кечирүүнү сурап, орозосу кабыл болушун тилеп кадыр түн тозушат.

Андан кийинки майрам 30 күн орозо бүткөндөн кийинки орозо айт – майрамы – ид-аль-фитр. 30 күн орозо кармагандан кийин жетим жесирге, бейбечарага кайыр садага берилген. Ал күнү мусулмандар майрамдагыдай татынакай кийинип алышып, бири биринин үйлөрүнө айтташып майрамдашкан. Боорсок бышырылып, тамак жасалып көзү өткөндөргө куран окулган. Кээ бирде күнөөдөн арылыш үчүн мусулман адам жандыкты курмандыкка чалган [4].

Орозо айттан 70 күндөн кийин келген Курман айт майрамы – ид-аль-адха мусулмандардын эң урматтаган майрамдарынын бири [4]. Бул күнү ар бир колунда бар мусулман жандыкты курмандыкка чалууга милдеттүү. Бул майрамга даярдануу жана аны майрамдоо өзгөчө салтанат менен өткөн. Эркектер айт намазга барып келгенден кийин чоң дасторкон жайылып, дүр-дүйүм тамак аш коюлган. Мусулмандар бири-бириникине конокко барышып, 3 күнгө чейин айтташкан. Эгемендүүлүктүн акыркы жылдарында Бишкек шаарындагы аянтта айт-намаз окулуп, ал күнү бекер тамактар таратылып, оюн-зооктор уюштурулуп келет.

Мусулмандардын кийинки майрамы – мавлюд майрамы. Бул майрам Мухаммед (с.а.в.) пайгамбардын туулган күнүнүн урматына майрамдалган. Бирок бул майрам кыргыз элинде азырынча массалык мүнөзгө ээ боло элек.

Демек, мусулман диний майрамдары элдин чөйрөсүндө майрамдалганда, айта кетчү нерсе ал майрамдар бутпарастык ырым-жырымдар менен айкалыша өткөн. Мисалы орозо айтта боорсок бышырышып, 40 шам (чийге кебезди ороп, май менен майлашкан) жагышкан жана ал боз үйдүн очогуна тегерете коюлган. Арбактардын ысымдары аталгандан кийин шамдардын түбүн очоктогу отко ташташкан [1]. Ал күнү желген тамак аш ата бабалардын арба-

гына арналды деп эсептешип, эркектер жыйналып, чогуу намаз окушкан.

Курман айт ал тирүүлөрдүн майрамы деп эсептелинип, курмандыкка чалынган жандыктын этин үчкө бөлүп, бир бөлүгүн бей-бечараларга, экинчи бөлүгүн үй-бүлө мүчөлөрүнө, туугандарга бөлүштүрүп, үчүнчү бөлүгүн чогуу бышырып жешкен. XIX – XX кк. башында бул майрам өзгөчө майрамдалып, биринчи күнү кээде жаштардын катышуусу менен кыз куумай уюштурулганын тарыхчы С.М.Абрамзон бекемдеп кеткен [1].

Байыркы диний формалардын бири анимизм, башкача айтканда арбакка ишенүү диний түшүнүгүнүн негизинде бир кыйла диний адаттар пайда болгон. Адам өлгөндө жан денеден ажырап, башка дүйнөгө барып, өзүнүн жашоосун улантат, ал мезгил мезгили менен кайра “бул дүйнөгө” келип, түрүү адамдар менен аралашып, оюн-күлкү, тамашаларга катышат, тамак жейт деген түшүнүктө болушкан. Ушунун негизинде кыргыздарда өлгөн адамдын үйүндө жыл бою аш бергенге чейин “тул” кармашкан [1]. Ал эми, өлгөн адамга аш берүү ислам дининин салты эмес. Аш берүү салты анимисттик түшүнүктүн негизинде Борбордук Азияда жашаган көчмөн элдерде гана пайда болгон нерсе.

Акыркы учурда кыргыздарда кара аш, үчүлүк, жетилик, кырк аш, чоң аш болуп, аштын беш түрү кезигет. Коомдун өнүгүшүнө байланыштуу бул салттардын диний идеясы сакталып кала берген. Көпчүлүк каада-салттар түздөн-түз исламга байланыштуу. Кээ бир каада-салттар кыргыз элинин исламга чейинки диний ишенимдерине тийешелүү болгон. Ошол эле учурда ислам дини менен байланыштырылган салттар да бар. Бирок алар туура эмес, башкача айтканда ислам туура көрбөгөн, исламда жок салттар коомдо пайда болуп, жашап келген. Мисалы, өлүктү көмүү салты, же кара аш берүү. Кара ашта сөзсүз жылкы же бодо мал союу зарыл. Колунда барлар экиден, үчтөн мал союшкан. Колунда жоктор карызга белчесинен батып, карызды качан, кантип, ким төлөйт, ага эч кимдин башын ооруган эмес. Бирок өлгөн адамдын үй-бүлөсү намыс үчүн “салттын” баарын жасаган. Болбосо өмүр бою сөзгө калган. Бул ислам динине ушундай деген таризде кала берген. Ал эми ислам дининде үйдө бирөө каза болсо, ал үйдө үч күнгө чейин от жагылбасын, казан асылбасын, анткени, алардын көңүлүнө эч нерсе сыйбайт, бирок алыстан келген меймандарды коңшу колоң тамак берип багып турсун, себеби, алардын да башына өлүм келет деп айтылган. Үй бүлөнү экономикалык кризиске учуратууга ислам дини каршы. Курандын өзүндө төмөнкүдөй аят бар: “Жегиле, ичкиле, бирок ысырап кылбагыла, күмөнсүз Алла ысырап кылуучуларды жактырбайт” (Араф 31-аят). Бүгүнкү жаңы шартта, элдин жашоо деңгээли төмөндөп кеткен учурда жогорудагыдай каада-салттардан арылуу зарыл. Бул багытта Жогорку Кеңеш тарабынан сунушталып жаткан чыгымдарды кыскартуу боюнча мыйзам колдоого арзыйт.

Мындай өзгөчө чыгымдар кыргызга гана мүнөздүү болгон сыяктуу. Кыргыз элинин өткөндөгү улут-

тук салты ислам дининдеги эң негизги нерсе “тиги дүйнө”, “бейиш” жана “тозок” идеяларына шайкеш келип, өткөн кылымда ислам бул салтты өзүнө кабыл алып, коомдун өнүгүшү менен дин кызматкерлери тарабынан “жаназа”, “доорон” сыяктуу айрым жаңы элементтер менен толукталган. “Доорондо” молдо тарабынан курандын айрым сүрөөлөрү жана аяттары окулуп, өлгөн адамдын кудай алдында кылган күнөөлөрү жеңилдетилген, же болбосо кечирилген. Анын күнөөсүн белгилүү суммадагы акча үчүн молдо өзүнө алган. Ушундан улам ой келет, балким “доорон” дин кызматкерлери тарабынан өз кызыкчылыктары үчүн чыгарылган нерсе болуп жүрбөсүн. Анткени, “доорондун” мусулмандардын ыйык салты катарында санагандыгы жөнүндө куранда эч нерсе жазылган эмес. Ал гана эмес өлгөн кишинин күнөөсүн кечирүү идеясы ислам дининдеги “тиги дүйнө”, “бейиш”, “тозок” жөнүндөгү анын окуусуна карама-каршы келет [5]. Ушундан улам кыргыздар ислам динин терең түшүнүүдө жана кабыл алууда айрым бир мүчүлүштүктөрдү кетируүдө деген ой келет. Бул тууралуу тарыхчы Б.Жамгирчинов төмөндөгүчө белгилеген: “Кыргыз калкынын басымдуу бөлүгүн мусулманчылыкты бийик туткан адамдардын катарына кошууга болбойт, алардын арасында диний фанатизм да байкалган эмес. Исламдын догмалары көп деле белгилүү боло бербеген, диний үрп-адаттар так аткарылбаган жана аны баары эле аткара берген эмес” [3]. Демек, кыргыз элинин турмушунда исламдын

баалуулуктарын өнүктүрүүдө, анын салттарын колдонууда, майрамдарын майрамдоодо исламды терең өздөштүрө билүү зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз элинде жашап келе жаткан туура эмес каада-салттар менен күрөшүүдө түздөн түз ислам динин пайдалануу мезгил талабы болуп эсептелет. Кыргыз элиндеги туура эмес каада-салттарды, айрыкча аша-чабуучулук, ысырап-корчулукту жоюуда муфтияттын, имам, молдолордун таасири чоң. Ислам жөнүндөгү туура түшүнүктөрдү элге жеткирүүдө илимий чөйрө да тынымсыз иштөөсү зарыл. Учурда диний багытта реформаларды жүргүзүү бүгүнкү күндүн талабы болууда. Андай болгондо биз кыска мөөнөттө көп ийгиликтерге жетээрибизге ишеним бар.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. - Б.: Кыргызстан Сорос фонду, 1999.
2. Бактыгулов Дж.С., Момбекова Ж.К. История кыргызов с древнейших времен до наших дней. - Б., 2001.
3. Джамгирчинов Б. Присоединение Киргизии к России. - М., 1959.
4. Настольная книга атеиста. - М.: Издательство политической литературы, 1987.
5. Куран / Котор. Э. Турсунов. - Б.: Кыргызстан, 1991.
6. Усупова Ч.С. Социально-исторические факторы распространения ислама в Киргизии // Ислам в истории Кыргызской государственности. - Б., 2003.

Рецензент: д.и.н., профессор Жоошбекова А.Р.